

Život i stvaralački opus Jurja Julija Klovića

(u povodu 400. godišnjice smrti)

prof. Ivan Barbarić

direktor Povijesnog muzeja Hrvatske u
Zagrebu

znanstveno-popularni rad

Juraj Julije Klović, genijalni stvaralac kasnorenesansnog razdoblja, posljednji veliki predstavnik evropske i svjetske minijature, umjetnik koji je mogao do najsitnijih detalja i savršenstva reproducirati djela velikih majstora svog vremena, značajna je pojava u našoj i svjetskoj likovnoj kulturi. O tome svjedoče brojna djela iz njegovog stvaralačkog opusa razasuta po raznim evropskim i svjetskim galerijama, bibliotekama i muzejima.

Minijatura koju je Klović uzdigao do savršenstva smjer je u umjetnosti slikarstva poznat još u grčko-rimskom vremenu i kroz srednji vijek sve do prošlog stoljeća, međutim, do Klovića i nakon njega ona nije imala onaj izraz koji je tom žanru slikarstva dao ovaj veliki majstor kista. On je imao poseban dar slikanja u malom, prenošenja u male dimenzije likova i predmeta tako da nisu ništa izgubili od svoje grandioznosti. Njegove minijature toliko su oduševljavale njegove suvremenike, čak i poznate umjetnike tog doba, da su ga ne bez razloga nazivali »mali i novi Michelangelo« i »Rafael minijature«.

Poznati talijanski slikar, graditelj i pisac biografija poznatih umjetnika Giorgio Vasari u svom djelu »*Le vite de piu eccellenti architetti, pittori e scultori*« (Životi slavnih graditelja, slikara i kipara), 1568, oduševljen Klovićem i njegovim lijepim minijaturama kaže da »nikada nije postojao i možda još mnogo stoljeća neće postojati ni izvanredniji ni izvršniji minijaturist ili rekli bismo slikar malih stvari, nego što je bio don Julije Klović, jer on je daleko nadmašio sve one koji su se ikad ogleдали u toj vrsti slikarstva«.

Moglo bi se pomisliti da Vasari možda donekle pretjeruje hvaleći u tolikoj mjeri umjetnost svog dobrog znanca i prijatelja, ali ako su i poslije njega oni koji su pisali o Kloviću morali ponovno priznati, kao na primjer Bonnard, »da je minijaturist Klović mogao sitnoslikarski reproducirati čak i plastično savršenstvo monumentalnih Michelangelovih djela«, nema sumnje da je Vasari bio u pravu kad je Klovića uzdigao iznad svih minijaturista svijeta. Riječi Vasarija su

Koristeći se svom poznatom literaturom o životu i djelu Jurja Julija Klovića, autor rekonstruira umjetnikovu biografiju i valorizira njegov minijaturistički opus. S posebnom se pomnjom osvrće na problem mjesta umjetnikova rođanje u tragičnom »Sacco di Roma« (1527) i zaredenje za i sudjelovanje u Mohačkoj bici (1526). Iznosi Klovićevo stradanje u tragičnom »sacco di Roma« (1527) i zaredenje za svećenika skopetinskog reda u Mantovi. Slijedi interpretacija sačuvanih djela i afirmativna valorizacija majstorova stvaralaštva u cjelini.

se obistinile i svijet do danas nije dao čovjeka koji bi nadmašio Klovića u minijaturi.

Malo je umjetnika, osim Rafaela, Michelangela, Tiziana i Leonarda da Vinci, o kojima su jednako dobro sudili svi poznavaoци umjetnosti s toliko pohvalnih epiteta, kao što su sudili o našem Kloviću. Međutim, malo je umjetnika koji su toliko slavljani i hvaljeni od svojih suvremenika zbog izuzetne darovitosti s kojom su stvarali djela vrijedna divljenja, da bi kasnije stoljećima bili zaboravljeni, kao što je bio Julije Klović. I dok su mu za života iskazivali toliku čast i smatrali ga umjetnikom svijeta, ostao je gotovo nepoznat ili malo poznat u svojoj domovini.

Možda je razlog tome što je bio suvremenik najvećih umjetnika koje je svijet poznavao — Michelangela i Rafaela — koji su svojim monumentalnim djelima dali pečat tom vremenu u kojem je živio i Klović ili se uzrok može tražiti u tome što su njegova djela čuvana po galerijama i bibliotekama ostala nepristupačna, pa otud i nepoznavanje stvaralaštva Klovićeva, o kojem se posebno malo znalo u nas. I ne samo da se je vrlo malo znalo o Kloviću kao umjetniku nego se ne bi znalo ni njegovo porijeklo da nije bilo upravo Vasarija.

Ivan Kukuljević Sakcinski, koji se poslije Vasarija najviše bavio Klovićem, s pravom je izrazio žaljenje što je Klović bio zaboravljen i zbog nemarnosti naših ljudi koji su dolazili u dodir s Klovićem u Italiji. O tome Kukuljević kaže: »Kao veliki umjetnik i visoko učeni čovek bio je Klović poznat sa svimi one dobi umetnici i spisatelji. Među ovima bijaše bez sumnje dosta Jugoslavenah, koji ipak nedokučivom nemarnostju, nisu se potrudili zabilježiti ni domaće njegovo slovensko ime. Pa da nije njegov suvremenik Vasari slučajno napisao njegov život, danas nebi znali ni mesta porodjenja njegova« (I. Kukuljević, *Život J. J. Klovija — slikara*, 1852).

Vasari je prvi napisao životopis Klovićev i prvi koji kaže da se Klović rodio u Grižanima — »nacque costui nella provincia di Schiavonia, ovvero Croazia in una

villa detta Grisone, nella diocesi di Madrucci« (rodio se u zemlji slavenskoj iliti Hrvatskoj, u selu koje se zove Grižane, u biskupiji modruškoj). Vjerodostojnost tog podatka je potvrđena time što i svi kasniji pisci Klovićeva životopisa, i oni koji su se bavili istraživanjem njegovog porijekla i imena, prihvaćaju Grižane kao mjesto njegovog rođenja, budući da se nigdje u raspoloživoj arhivskoj građi i izvorima, kao ni u literaturi ne spominje ni jedno drugo mjesto kao eventualno mjesto njegovog rođenja. Osim toga naziv »Grisone« toliko je vizuelno i prema izgovoru, dakle po tonalitetu, tako frapantno blizak, bolje rečeno identičan nazivu »Grižane« da nema razloga dubioznosti. Tom više što nije poznato ni jedno mjesto tog ni sličnog imena na području tadašnje modruške biskupije, a ni šire od tog područja u ostaloj Hrvatskoj.

Kad bi postojalo i malo sumnje u ovaj podatak, koji je najvjerojatnije Vasari dobio iz najsigurnijeg izvora, samog Klovića, ne bi se kroz sve ovo vrijeme do danas spominjali Grižane kao mjesto njegova rođenja. Kod nas je prvi pisao o Kloviću Ivan Kukuljević, koji je nakon temeljitog izučavanja Klovićevog života prihvatio taj podatak. Čine to s pravom i drugi, među njima spomenimo J. Bradleya, koji u svom djelu *The life and works of Giorgio Clovio* (1891) kaže: »*Giorgio Clovio in his native language Juraj Glovichsich (Glavichic) was by birth a Croatian. He was native of Grižane, a willage near the Adratic sea, and within the territory of the town of Modrush.*« (Giorgio Klovio, na svom materinjem jeziku Juraj Glovičić (Glavičić) bio je rodnom Hrvat. Rodom je iz Grižana, sela blizu Jadranskog mora, unutar područja grada Modruša.)

Dakle, Julije Klović rodio se je ovdje u drevnim Grižanima 1498. g., upravo u onom burnom vremenu naše povijesti kada je domovina proživljavala sudbonosne dane, kada započinje ono dugo razdoblje u kojem su se naši narodi nalazili u neprekidnom i očajnom boju s Turcima, koji su usporili ne samo naš privredni nego i kulturni razvoj za mnoga stoljeća, dok je u susjednoj Italiji renesansa ulazila u svoj najviši stupanj doživljavajući snažan razmah na svim poljima ljudske djelatnosti vezane uz umjetnost i kulturu.

Rođen ovdje pod krševitim stijenama što okružuju životopisni Vinodol, u siromašnoj porodici vinodolskog težaka, na škrtoj primorskoj grudi, predodređen da i sam postane težak, mladi Klović nije ni slutio da će jednog dana, zahvaljujući svojem izrazitom talentu, naći se na tlu te Italije, gdje će stvoriti takva remek-djela u minijaturi koja će ga učiniti besmrtnim.

Postojan i čvrst kao i svi naši ljudi koje život nije tetošio, koji su iz ovog dijela Hrvatskog primorja odlazili diljem svijeta, ostao je radin i uporan, što mu je omogućilo uspjeh i uspon u tuđem svijetu, u vrtlogu života u kojem se našao sa svega osamnaest godina.

Već kao dječak pokazivao je Klović izuzetan dar za slikanje, posebno malih sličica. Predaja koja je još veoma živa o njemu kaže da je mogao tako sitno slikati da je na noktu palca mogao naslikati cijelu »*Posljednju večer*«. Njegovu darovitost za slikanje otkrili su sasvim slučajno fratri (možda i Frankopani, tadašnji gospodari Vinodola) i dali su darovitog dječaka na dalji »nauk« u pavlinski samostan u Crikvenici. Tu je

Klović dobio prvu naobrazbu i poduke u slikarstvu. Taj samostan, kao i ostali tadašnji samostani, njegovao je umjetnost. Samostan je sagrađio 1412. hrvatski ban Nikola Frankopan i predao ga redu sv. Pavla. Prvi su redovnici došli ovamo iz samostana sv. Nikole u Gvozdu iznad Modruša i bili su vrlo bliski narodu, bili su narodni popovi i redovnici kao franjevci u Bosni i Hercegovini. Služili su se u crkvi narodnim jezikom i pisali glagoljicom, te je ovdje kao i u susjednom Novigradu (Novi Vinodolski) jedno od prvih žarišta hrvatskog glagoljaškog djelovanja pismenosti i kulture Hrvatskog primorja.

U samostanu su držali škole i mnoge su dječake iz naroda opismenili. Među njima je bio i Klović koji je ovdje pokazao još više što može u svom slikarskom umijeću, te su mu omogućili da razvije svoj talenat i izvan naše zemlje u kojoj, na žalost, nije mogao napredovati jer je bila potlačena i pretijesna za takav talenat — prava grobnica neznanja, kako netko reče.

Vjerojatno je među tim dječacima, koji su stekli prvo obrazovanje u samostanu, bio još jedan Vinodolac — Juraj Juričić, koji je rođen poč. 16. stoljeća. Juričić, kasniji pop glagoljaš i protestantski pisac, pristaja reformacije isto je rano napustio rodni kraj i svoju djelatnost razvio je u Sloveniji, u Kamniku i Ljubljani, gdje je 1578. i umro. I on je dokaz da su naši mladi ljudi željni znanja, morali odlaziti u druge zemlje da bi uznapredovali. Ipak temelje su dobili i on i Klović ovdje u svojem rodnom Vinodolu.

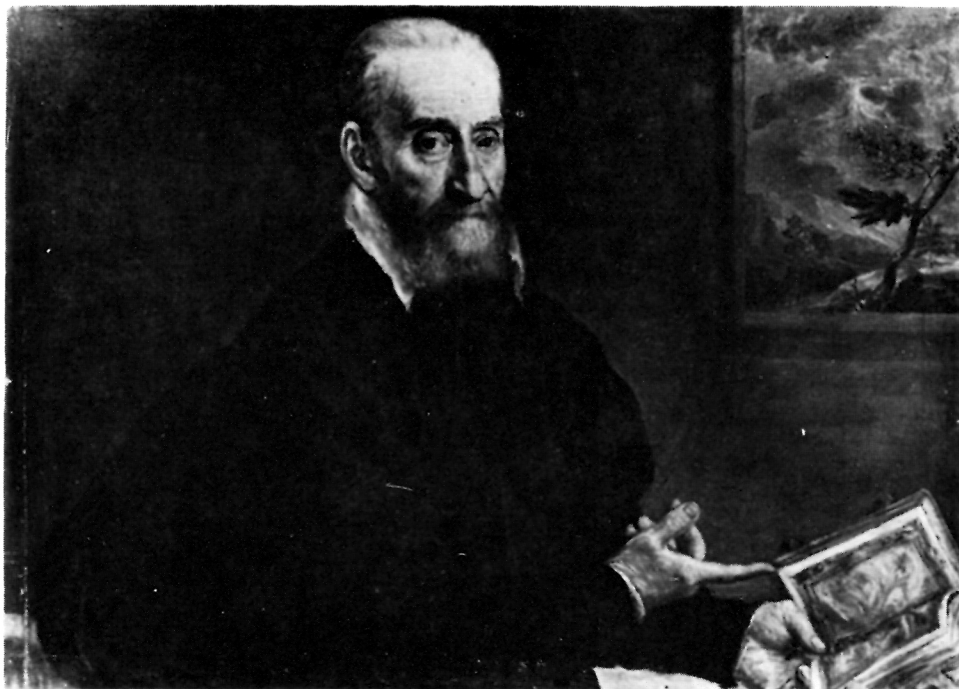
Predaja govori o Klovićevu najranijem djetinjstvu vezanom uz Vinodol i Grižane, o otkrivanju njegova talenta, o boravku u pavlinskom samostanu. Dakako da predaja može i pretjerati, zato što narod ponekad želi svog velikog sina učiniti još većim. Ali ne bi se sigurno ta predaja sačuvala do današnjih dana da zaista Klović nije bio po nečem izuzetan, o čemu znamo i iz pera mnogih eminentnih pisaca Klovićeva životopisa i kritičara njegovog umjetničkog djela.

Pošto je dobio prvu poduku u samostanu crikveničkih pavlina, mladi Klović odlazi u Veneciju, gdje ostaje tri godine, stupivši u službu Marina Grimanija, kasnijeg kardinala. Grimani je bio Klovićev zaštitnik i dobrotvor te je za njega radio crteže za monete, medalje i grbove »*con estrema e quasi incredibile diligenza*« (s najvećom i skoro nevjerojatnom brižljivošću), kako kaže Vasari. Već tim prvim početničkim radovima zadivio je Klović svojega zaštitnika i sve one koji su došli da vide tog mladog darovitog slikara koji je došao s druge obale Jadranskog mora.

Jedna od prvih Klovićevih minijatura bila je kopija »*Epitome in Divae partenices Mariae Historiarum*« (slika Bogorodice) Albrechta Dürera, poznatog njemačkog slikara i grafičara.

Boraveći u Veneciji uz svog zaštitnika Grimanija, Klović je proučavao djela tadašnjih poznatih venecijanskih umjetnika kao što su Bellini, Carpaccio i Tizian.

Kako se je upoznao s Grimanim je bitno, ali to poznanstvo bilo je presudno za dalji život i rad Klovića. Marino Grimani bio mu je mecena nekoliko decenija i u društvu umjetnika Grimanijeva kruga Klović

El Greco, Portret Julija Klovića — Napulj, Museo di Capo di Monte

je upoznao i proučio mnoga umjetnička djela, a i sam je tu stvorio mnoga remek-djela sitnoslikarstva.

Sudbina je, međutim, htjela da se mladi Klović uskoro nađe na tlu svoje domovine u koju se zatim neće više navraćati čitava svojega dugoga života, iako je neće zaboraviti. Naime, kada su vinodolski knezovi Bernardin i sin mu Ferand Frankopan posjetili Veneciju, nagovorili su Klovića da dođe na dvor ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika II. Jagelovića, te se tako 1524. našao u Budimu. Jesu li ga oni zaista nagovorili, ili je tu odluku donio sam ne zna se, međutim, značajno je spomenuti da je prije dolaska u Budim kraće vrijeme boravio u Zagrebu kod biskupa Šimuna Erdödyja, za kojega je prekrasnim slikama ilustrirao biskupov latinski misal. Za ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika izradio je nekoliko slika, među kojima se ističu »*Parisov sud*« i »*Smrt Lukrecije*«.

Čini se da baš nije izabrao najbolji trenutak da posjeti Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo, jer nije razmišljao puno o opasnosti koja je ovdje prijetila od stalnih turskih osvajanja. Vođen željom da pokaže svoje umijeće u slikarstvu, a uz to i željom da vidi svoju domovinu, od koje je netom bio otrgnut, Klović nije ni slutio da će postati svjedok i sudionik tragične bitke s Turcima na Mohaču 1526. i poraza ugarsko-hrvatske vojske, što je imao teške posljedice za ugarsko-hrvatsku državu. No dok je Ludovik II. tragično završio svoj život na Mohaču, sretno izbjegavši smrt i zarobljeništvo, Klović je ne gubeći vrijeme pohitao s bojnog polja u Italiju, gdje nastavlja s umjetničkim radom nadahnjujući se velikim uzorima kao što su Michelangelo i Rafael.

Međutim, nesreća će opet zadesiti pomalo pustolovnog Klovića, koji kao da je tražio opasnost i išao tamo gdje se ona javlja. Nedugo nakon njegova dolaska u Rim zadesit će »vječni grad« 6. svibnja 1527. velika nesreća. Grad su zauzele razuzdane trupe cara Karla V. Habsburškog u ratu protiv Svete lige. Njemački landsknehti strahovito su opljačkali i opustošili Rim (»*sacco di Roma*«) i Klović je u tom vandalskom pustošenju izgubio sav svoj imetak. Mnogi su mu radovi opljačkani, a on sam bio je zarobljen. U tim teškim trenucima zavjetovao se da će postati redovnikom ako izvuče živu glavu. Ostavši živ, zaista je to i učinio. Stupio je u zajednicu skopetinskog reda sv. Spasa u Mantovi. Ovdje je upoznao Giulija Pipa Romana, jednog od najboljih Rafaelovih učenika, koji mu je postao ne samo prijatelj već i učitelj, od kojeg je posebno primio onaj istančani osjećaj za boje te izražaj figura. Klović ga je veoma cijenio, pa je i za svoje redovničko ime uzeo ime svog učitelja Giulio (Giulio Clovio). Međutim, osnovne principe minijature naučio je Klović od tadašnjeg najpoznatijeg minijaturista Girolama Dai Libri.

Kroz tri godine, koliko je ondje proveo, Klović je intenzivno radio i nečuvenom brzinom i vještinom izradio je mnogo minijatura, koje su najviše prikazivale prizore iz Sv. pisma, što je tada bilo u običaju umjetnika da slikaju. Za samostan je ukrao jednu koralnu knjigu, ilustrirao je za Grimanija jedan evanđelistar i uz ostalo izradio svoj autoportret. Izradit će još jedan autoportret kasnije u podmakloj dobi.

Nakon Mohača, gdje je sretno izmakao Turcima i pljački Rima od soldateske cara Karla V, kad se jedva

spasio, snašla je nesreća Klovića i po treći put — za boravka u samostanu Candiani slomio je nogu. Dugo je bolovao i za to vrijeme neki redovnici loše su s njime postupali, te mu se redovnički život zamjerio do te mjere da je odlučio izaći iz samostanskog reda. Svoju dobrotu i odanost prema Kloviću pokazat će Marino Grimani i ovaj put. Na njegovu molbu, i s posredovanjem papa, dopušteno je Kloviću da napusti redovničko zvanje te kao svjetovni svećenik živi uz svojega dobrotvora u Perugi, zatim u Rimu.

Za Grimanija je naslikao mnoge vrijedne minijature, ilustrirao je za njega i Petrarkine pjesme. Naslovi i poglavlja tih pjesama pisani su zlatnim slovima, a čitav rukopis ukrašen je s osam lijepih slika (*con otto figure di Giulio Clovio Schiavone di stupenda bellezza*). Iz tog razdoblja (tridesete godine 16. st.) najpoznatiji su mu radovi: »Kodeks općinske biblioteke u Trevisu«, »Zlatna knjiga«, »Evangeliarium Grimani«, ukrašeni rukopis »Liber Commentarium in Epistolam S. Pauli ad Romanos« (To su rukopisi koji sadržavaju razjašnjenje pisma sv. Pavla Rimljanima), što ide u red njegovih najvrednijih djela. Minijature u tom Klovićevu djelu najbolje odražavaju svojim stilom reprodukcije u malom formatu vrijednost Klovića kao predstavnika zrelog manirizma. To je onaj poseban izraz u razdoblju između visoke renesanse i baroka čija su obilježja: odstupanje od harmonične uravnoteženosti renesansne kompozicije, umjesto koje se javljaju patos i nemir, u koloritu jaki kontrasti tame i svjetla, dok su proporcije likova izdužene, a milje u kojem su smještene figure neodređen ili samo nagovješten. Tu već izbija Klovićev zreli stil sa svim finesama minijaturnog slikarstva koje ide ka savršenstvu izraza na tom polju likovne umjetnosti.

Još za života M. Grimanija Klović je za stalno prešao u Rim, gdje je postao slavan kao umjetnik, i kako kaže Kukuljević, »gdje mu bjaše suđeno da slavi najveće slavlje kao umjetnik, te da se popne na prvo mjesto starih i novih slikara svoje vrste«.

Poslije smrti Marina Grimanija (1546) udomaćio se u Vatikanu kod pape Pavla III i njegovog nećaka kardinala Aleksandra Farnesea.

Na dvoru kardinala Aleksandra Farnese našao se u krugu tadašnjih najpoznatijih pjesnika, učenjaka i umjetnika kojima je dvor Farnesea bio sastajalište. Međutim, nemiran duh odvest će Klovića za neko vrijeme u Firenzu gdje radi za vojvodu Cosima I. Medicia. Tu je boraveći kratko vrijeme ilustrirao »Lukanove pjesme«, izradio je *portret žene Cosima I.* velike vojvotkinje Eleonore od Toleda, te slike »*Raspeće s Magdalenom*«, »*Opakivanje*«, svoj *portret* i druge vrijedne minijature. Zatim odlazi u Parmu (1556), od 1557. do 1578. je u Piacenzi, te nakon toga u Corregiu i Veneciji. Razdoblje između 1550. i 1560. doba je suradnje Klovića s poznatim nizozemskim slikarom Brueghelom Starijim.

Od 1561. godine opet je u Rimu, na dvoru Aleksandra Farnese, u čijoj će službi ostati sve do smrti. Uz Michelangela, Vasarija, Brueghela i ostale velike umjetnike Klović radi za obitelj Farnese. Tu će upoznati i slavnu talijansku pjesnikinju Vittoriju Colonna, markizu od Pescare, najveću prijateljicu Michelangelovu, kojoj ovaj posvećuje neke od svojih najljepših soneta, a Klović joj izrađuje sliku »*Tužna Marija*«. To je ona pjesnikinja

za koju su suvremenici kazali »*da se uzdigla u znanosti da sebi tako osigura besmrtnu ljepotu uma, koja nije prolazna kao druga ljepota*«.

U to vrijeme Rim je bio prava prijestolnica visoke renesanse, gdje se na papinskom dvoru odvija život svjetovnog aristokratskog karaktera pod pokroviteljstvom učenih papa — humanista. Iako je »*sacco di Roma*« prekinuo za tren razdoblje intenzivnog umjetničkog stvaralaštva, to će se privremeni zastoj prekinuti s papom Pavlom III, za čijeg pontifikata opet počinju velike gradnje, u prvom redu preuređenje Kapitolija po Michelangelovu projektu. To je razdoblje velikih graditeljskih i umjetničkih ostvarenja, kojima će svoj doprinos dati i Klović.

Prvo djelo kojim se Klović proslavio u Rimu jest »*Otmica Ganimeda*«, koje je naslikao po Michelangelovoj slici. Uz to razdoblje vežu se uz ostala djela »*Sv. Obitelj s naoružanim čovjekom*«, »*Sv. obitelj s Elizabetom*« i »*David koji odsjeca glavu Golijatu*«.

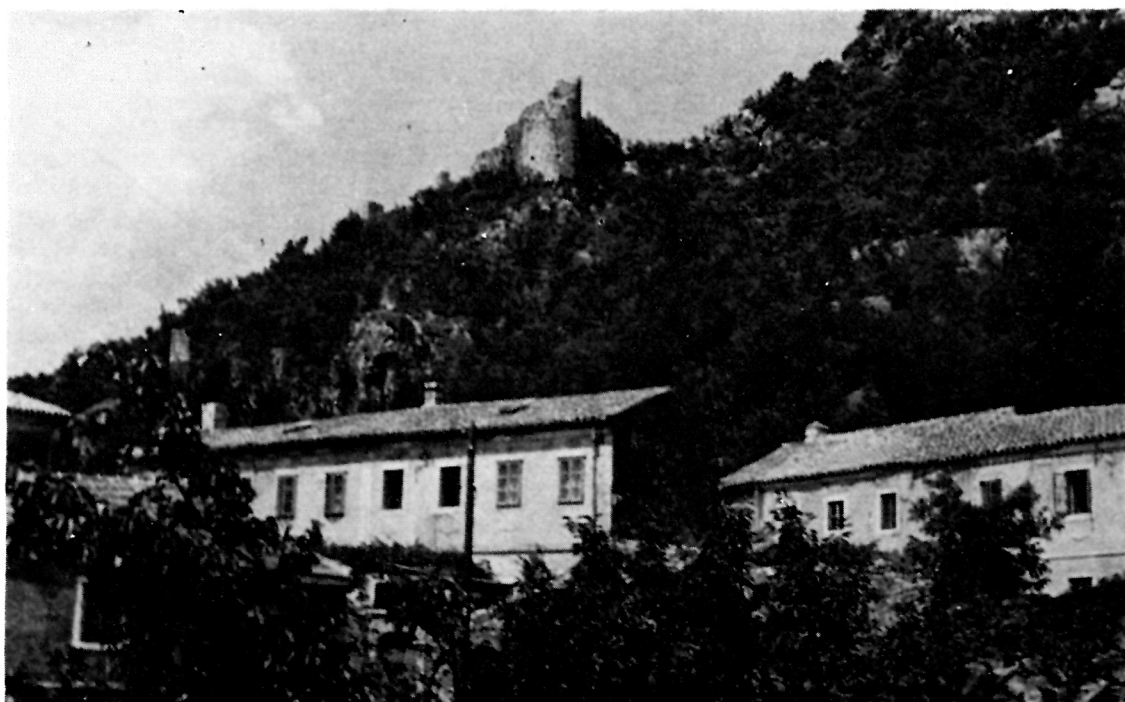
Na dvoru Farnesea Klović je vjerojatno proveo najljepše dane svog života, kako umjetničkog tako i onog svakodnevnog. Našao se tu u krugu umjetničke elite svojega vremena. Međutim se — kako kaže Maria Cionini Visani — »*nitko od njih ne može po vještini i kulturi usporediti s Klovićem*«. Klovićevi radovi iz godina nakon 1561. manje su značajni od onih koje je stvarao u naponu snage. Ipak slikao je sve dok mu je ruka mogla držati kist i dok mu sasvim nije oslabio vid. Bilo je to za Klovića vrijeme kad — kako kaže jedan njegov biograf — »*ne teži drugom nego da svetim i dobrim djelima i životom dalekim od svjetovnih stvari, stekne spas duši svojoj*«.

Među posljednja njegova vrijedna djela iz njegovih posljednjih godina umjetničkog stvaranja idu minijature »*Muke*« i »*Sveti pokrov*«. Pod starost izradio je još dvije lijepe slike »*David i Golijat*« (za Margaretu od Austrije, kćerku Karla V) i »*Judita i Holoferno*«.

Svojim minijaturama Klović je oslikao i rukopis Danteove »*Božanske komedije*«, koju će četiri stoljeća kasnije prevesti na hrvatski jedan drugi Vinodolac — Mihovil Kumbol iz Bribira.

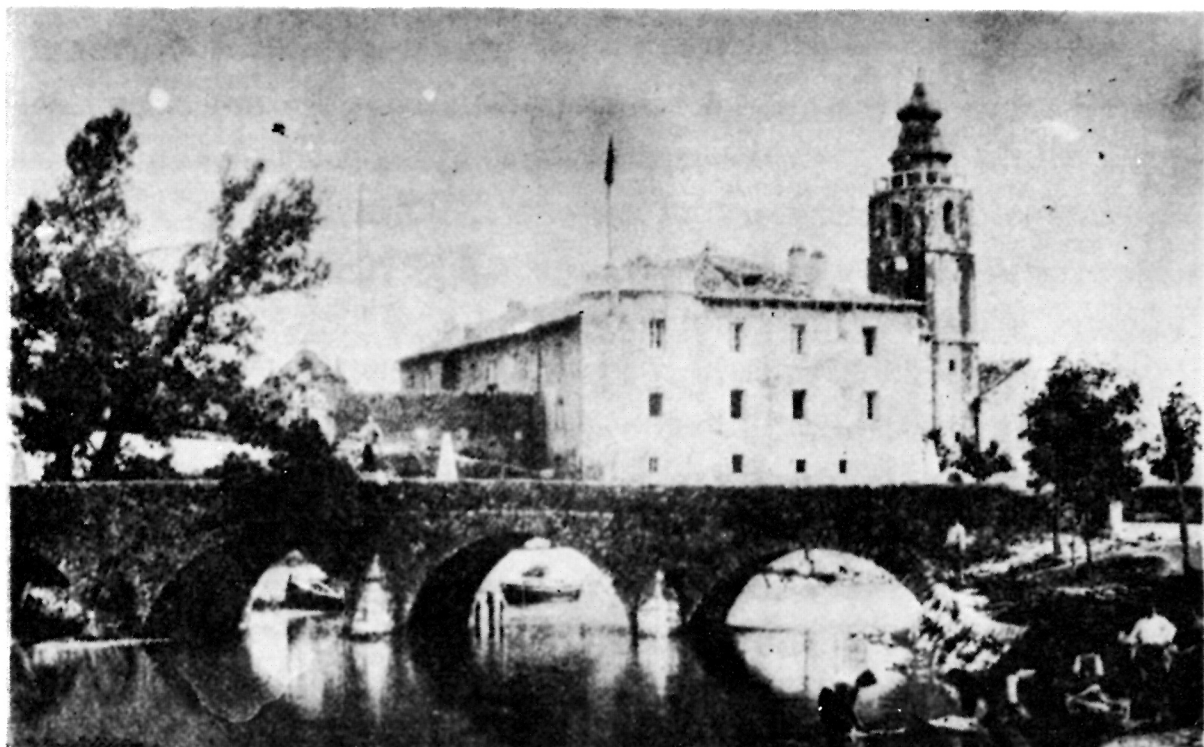
Radovi ovog velikog majstora minijature mnogobrojni su i čine golem stvaralački opus u kojem je razvijao minijaturu do nemogućih razmjera. S profinjenom elegancijom svojega kista, vođenog sigurnom rukom, on je ukrao mnoge rukopise duhovnog i svjetovnog karaktera, molitvenike, korale, misale i brevijare. Međutim, njegovo najbolje djelo u kojem je postigao savršenstvo izraza u minijaturi jest »*Molitvenik Blažene Djevice Marije*« (*Horae Beatae Mariae Virginis*), koji je izradio za kardinala Farnesea završivši ga nakon devetogodišnjeg strpljiva rada godine 1546.

Taj njegov rad djelovao je toliko fascinantno da su već njegovi suvremenici govorili da se ono čini više božanskim nego čovječjim djelom (*»che ella pare cosa divina e non umana«*). Na njemu svojstven način, Klović je tu dao niz prizora iz Starog i Novog zavjeta. Posebno se ističu scene: *Bitka Samsona i Filistejaca*, *Vizija Ezekijelova*, *Navještenje*, *Bijeg u Egipat* i *Rođenje Kristovo* (čuva se u »*Pierpont Morgan Library*« u New Yorku). Uvez knjige izradio je najpoznatiji zlatar tog

Današnji izgled Grižana s gradinom

Pavlini samostan u Crikvenici

doba Benvenuto Celini, ukrasivši korice prekrasnom rezbarijom.

Kao minijaturist izradio je i velik broj crteža, a slikao je i u naravnoj veličini, dakako vrlo malo i rijetko. Jedna od takvih slika u naravnoj veličini je ona gdje je naslikao *papu Pavla III.* dok kleči. Djelo je upravo zbog toga zanimljivo što je Klović bio izraziti sitnoslikar i rijetko se odlučivao na slike velikog formata. Ostao je dosljedan svom stilu i formi i samo tako uspio je ostvariti nešto što je bilo osebujno i različito od drugih.

Koliko je bilo ljepote u njegovim minijaturama govori i to da je zanesen njima jedan Francuz uskliknuo: »*Jedva je vjerovati da bi ljudska ruka mogla crtati na papiru tako divne i tako vjerne slike*«.

Klović je postigao savršenstvo tehnike i najveću moguću uspješnost crtanja u sitnom formatu. S Klovićem i njegovim djelima minijatura je doživjela najviši uspon, nakon čega dolazi do dekadencije minijature i njezina izumiranja, osobito u Italiji.

Klović nije bio samo učenik velikih majstora, već je i sam bio veliki učitelj drugih, kasnijih poznatih umjetnika. Bartolomeo Torri iz Arezza uz pomoć takva učitelja kao što je bio Klović ubrzo je postao poznat kao slikar i smatran je najboljim crtačem Rima. Klovićevim učenikom smatrao se i sam veliki grčko-španjolski slikar Dominikos Theotokopulos, poznatiji kao El Greco, kojega je Klović uveo u rimski krug i pomogao mu u usponu. El Greco se odužio svom učitelju naslikavši njegov portret. Naslikao ga je još i na slici »*Izgon iz hrama*« u društvu s ostalim svojim učiteljima — Michelangelom, Rafaelom i Tizianom.

Julije Klović zaista je izuzetna pojava, ne samo u nas nego i u svijetu, najbolji primjer genijalnosti ljudskog duha, koji se unatoč svim preprekama uzdigao do vječne slave i veličine. Iako je bio slikar minijatura, to ne umanjuje monumentalnost njegova cjelokupnog djela. Stoga ga s pravom možemo nazvati veliki, čak najveći slikar minijature. To što je on postigao, nije bilo lako postići, posebno ne zbog toga što je živio i radio u vremenu koje je dalo onakve veličine umjetnosti kao što su Rafael, Tizian, Veronese, Tintoretto i drugi. A upravo naš Klović našao se u Italiji u to doba kada su oni stvarali monumentalna djela kojima se svijet divio. Oni nisu bili samo najveći majstori slikarstva i kiparstva svoga vremena već za dugi niz stoljeća najveći likovni stvaraoci.

S pravom možemo za Klovića kazati veliki, možda najveći majstor minijature, jer minijatura prije ni poslije njega nije bila tako fascinantna i nije

skrivala u sebi tako čudesnu ljepotu. Njegove najsitnije slike i figure, kako reče jedan Klovićev suvremenik, »*čine se gledaocu kao neki divovi*«. Njegovi mali portreti uspoređivani su s Tizijanovim i Bronzinovim. Kloviću pripada ona slava i veličina u minijaturi koja je resila Rafaela i Michelangela u slikarstvu velikog formata, što i njegova djela čini monumentalnim.

Ali njegova se veličina ne ogleda samo u umjetničkom djelu, već i u njegovoj ljudskoj vrlini. Uvijek i s ponosom isticao je on svoje porijeklo koje je bilo skromno u usporedbi s porijeklom ljudi iz kruga u kojem se kretao i onih za koje je radio. Iako udaljen od svoje domovine i zavičaja, nije ih zaboravljao ni u doba svojega najvećeg uspona, kao ni u posljednjim danima života. Njegov osjećaj za narod kojem je pripadao vidi se i iz njegova potpisa na minijaturama — »*Julius Croata pingebat*« (Juraj Hrvat naslikao).

Svojem imenu uvijek je dodavao »*Croata*«, »*de Croatia*«, »*Illyricus*«, a ponekad i »*Macedo*«. Na nekim se njegovim slikama može zapaziti pažljivim promatranjem tipičan primorsko-vinodolski pejzaž, što ukazuje na njegovu nostalgičnu povezanost s rodnim krajem, čija mu je ljepota sa svojim bijelim kamenom i jasnomodrim nebom bila prvo nadahnuće. Sliku svojega Vinodola nosio je, čini se, skrivenu duboko u sebi svega svojega života. Uza sve to što je sav život proveo u tuđini, nije se iznevjerio svom narodu ni potalijančio, čak su mu i na grob u Rimu napisali »*Croata*«.

Umro je u palači Farnese u Rimu 1578. godine i sahranjen u crkvi San Pietro in Vincoli, gdje mu stoji epitaf da tu leži »*Julije Klović iz Hrvatske... slikar bez premca... najveći slikar u malom slikanju, koji je živio u djelu do najdublje starosti* (radeći do u duboku starost).

Uz velika imena naših umjetnika 15. i 16. st. Franju Vranjanina, Ivana Duknovića, Andriju Medulića i druge, Julije Klović ide u red onih velikana umjetnosti koji su novom poletu humanizma i renesanse dali velik doprinos. On je iza sebe ostavio takva remek-djela i takav glas kakav prije njega nije ostavio ni jedan umjetnik u sitnoslikarstvu, uvrstivši se u red najvećih likovnih stvaralaca koje je ikada svijet poznavao. Pronio je svijetom slavu naše domovine i učinio Grižane i Vinodol poznatim u čitavom svijetu. I premda, kao i mnogi naši umjetnici, nije stvarao na tlu naše zemlje, u kojoj se u to vrijeme nije mogla gajiti umjetnost, slavimo ga kao svojega velikana na polju likovnog stvaralaštva i ubrajamo ga s pravom među velike sinove koje je dala naša domovina.

often medieval sculptures of Mary from famous shrines and pilgrimages in Croatia and beyond. Baroque sculptors of these sculptures were occasionally inspired by contemporary graphics, and they portray her dressed in clothing of textile, crowned and adorned with brilliant jewelry and votive gifts, which they imitated according to their own possibilities in wood or stone. The iconographic connection between the original and the replica can not always be confirmed with certainty, and often identification of such would be impossible. Most often these are replicas of Mary of Bistrica, especially with very diffuse processional sculptures, or replicas of Mary of Lauretaine, the most interesting examples of which are those sculptures which imitate the dark incarnadine of the original from Loreto.

Zvonimir Wyróubal

Certain Comments with a Presentation of the Painter
BERNARD BOBIĆ IN THE BOOK BAROK U
HRVATSKOJ

As a connoisseur of the opus of the late 17th century painter Bernard Bobić, the author provides a critical interpretation of the part of his opus preserved in Zagreb, in the book entitled *Barok u Hrvatskoj (The Baroque in Croatia)* (Zagreb, 1982). He insists on the assumption that this is the work of this artist, and presents new data. He explains that the painting entitled «Queen Jelena before King Ladislav» is a scene from «Ladislav Protects the Widows and Orphans», and he draws attention to the fact that he was first to inform scholarly circles that Bobić's «St. Christopher» was painted using a painting by Jacobo Bassano as its model. He also explains the phenomenon of the twisted coat of arms of Slavonia on the painting entitled «The Croatian Nobles before King Ladislav».

Alena Fazinić

SEVERAL WORKS BY THE KORČULA GOLDSMITH
VICKO CAENAZZO FROM THE 19TH CENTURY

Vicko Caenazzo was active in Korčula in the second half of the 19th century, a goldsmith originally from Zadar where he was probably trained. He then lived in Ston for a time, and in the 1860s he arrived in Korčula. Several of his pieces have been preserved: silver ornaments for a sculpture of St. Roch for the brotherhood of the same name in Korčula in 1857, a candlebra for the All Saints' Church done in 1863, a flask for wine and water from 1865, and an asperges from 1866. The master's initials or his stamp are engraved in his work, and documentation has been discovered referring to orders and payment for these commissions. The technical execution of the metalwork in silver is on a high level, while the quality of the artistic excellence in somewhat less.

Kruno Prijatelj

A NEW CONTRIBUTION ON BRANISLAV DEŠKOVIĆ

While evoking a concise memory of Branislav Dešković (1883—1937) the great Croatian sculptor of animalistic motifs, and summing up interpretations by earlier authors on the artist's work, this author acquaints us with his interesting discovery on the evident influence that Pierre-Jules Mène (1810—1879) the French sculptor had on this Croatian master. Dešković was undoubtedly inspired in some of his portrayal of dogs by his knowledge of Mène's animal figu-

res, but his sculptural concept was different in essence. The verisme of Mène's interpretation was replaced by a feeling for synthesis of form and «impressionistic» modelation of volume. Dešković's artistic vision was based on momentary impression, and a sketchy, free treatment of the surface and a stress on contrasts of light and shadow.

Silvia Meloni Trkulja

JULIJE KLOVIĆ AND THE MEDICIS

The author presents new data on Julije Klović's relationship with Florence. As early as 1554 Duke Cosimo I tried to draw Klović into his service, but it took him until 1551 to succeed, when Cardinal Alessandro Farnese came to Florence from Rome. Vincenzo Borghini reports in 1552 that Klović was working for the Duke, and on 22 June 1553 he was provided with accommodation in the Pitti Palace. Here he remained until 11 November of the same year. By that date he had already painted the «Crucifix» (signed and dated 1553) and «Mourning»; until now it was believed that these two miniatures, along with a later «Self-Portrait», were the only works that originated in Florence. The author discloses that there were seven works listed in the first inventory of Uffizi Gallery (1589) and thanks to their descriptions she identifies them as existing today; «St. John the Baptist», «The Head of a Woman» (actually the Madonna from the Annunciation) and the «Rape of Ganymede» where the central figure is a replica of Michelangelo's drawing, while Klović's is the addition of the figure of a dog and the landscape in the background. The «Portrait of Eleonor di Toledo» has been lost, but its appearance is known to us through a copy by Daniel Froeschel from the late 16th century. The author stresses, through her analysis and evaluation of these miniatures, that their symbolic substrate is a faithful illustration of the refined culture of the environment of the Farnese family.

Ivan Barbarić

THE LIFE AND CREATIVE OPUS OF JURAJ JULIJE
KLOVIĆ

The author reconstructs the biography of Juraj Julije Klović using all the known literature available on his life and work, and evaluates the artist's opus of miniatures. The artist's place of birth is dealt with as a special problem, as well as the years he was trained in Rome, his activity in Hungary and his participation in the Battle of Mohačko Polje (1526). He presents Klović's suffering in the tragic «sacco di Roma» (1527) and his acceptance into the Scopetino order in Mantua. An interpretation of the works that have been preserved follows with an affirmative evaluation of the master's creative work as a whole.

Stanko Jurdana

KLOVIĆ'S TRACES IN HIS NATIVE REGION

The author presents data on oral legends concerning Klović's native region, the northern Croatian coast, his birthplace, an issue the inhabitants of several towns have been «fighting» over for the last hundred years or so (Grižane, Rudenice in the parish of Drivenik, Križišće, the hamlet Klarići and the town of Gobići). Aside from the informative overview of domestic literary sources on J. J. Klović, the author presents a review of the various ways that commemoration for this artist has been organized (a monument in Drivenik, street names in Zagreb and Crikvenica, a monument in Zagreb, a monument in Grižane, medals and commemorative pieces with the artist's countenance and others.)